

FOLIA SCANDINAVICA
VOL. 19 POZNAŃ 2016
DOI: 10.1515/fsp-2016-0013

CHARLES DARWIN I DANSK LITTERATUR MED SÆRLIG HENBLIK PÅ JOHANNES V. JENSENS FORFATTERSKAB

SVEN HAKON ROSSEL

University of Vienna

ABSTRACT. Charles Darwin's theories were already introduced in Scandinavia in the early 1860s, whereas his two major works, *On the Origin of Species* (1859) and *The Descent of Man* (1871), were translated by Danish writer J.P. Jacobsen in the 1870s. Jacobsen acts as an important intermediary both as a scientist and, probably, the first Danish writer whose work is influenced by Darwin's thoughts. But also in the writings of other authors of the time, e.g. Herman Bang, at least the name "Darwin" infrequently occurs as is also the case with the symbolist writers of the 1890s, e.g. Viggo Stuckenborg and Sophus Claussen. However, not until after 1900 does Darwin serve as an artistic inspiration and a positive role model. This happens in an overpowering manner in the fictional and essayist works of the Danish Nobel Prize-winner Johannes V. Jensen. Jensen's Darwinism was not countered until the so-called "livsanskuelserdebat" – a philosophical debate – during the 1920s with the eloquent poet and dramatist Helge Rode as his acute opponent. Hereafter, Darwin's role in Danish literature decreases significantly unless one wishes to see Peter Høeg's novel from 1996, *Kvinden og aben* (The Man and the Ape) as the last example of a Darwin-influence on a literary text.

PRESSto.

Om Arternes Oprindelse ved Kvalitetsvalg er titlen på digteren Jens Peter Jacobsens oversættelse i 1871-73 af Darwins hovedværk fra 1859 *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*, hvis forkortede titel, *The Origin of Species*, er blevet et slagord verden over. Af titlen blev endnu et par ord nærmest bevingede, nemlig nøglebegrebet "Natural Selection", "naturlig udvælgelse" og titlens sidste ord, "the Struggle for Life", dvs. "kampen for livet" eller "kampen for tilværelsen".

Derimod skyldes udtrykket "survival of the fittest", dvs. "de bedst udrustedes overleven", en sætning, der altid tillægges Darwin, *ikke* denne. Men Darwin *accepterede* sætningen og dens princip, der første gang omkr. 1800 blev fremsat af den engelske nationaløkonom Thomas Malthus. I *On the Origin of Species* fremhæver Darwin, at der gennem "the struggle for life", finder en naturlig udvælgelse sted, hvorved de bedst udrustede overlever, og derved opstår efterhånden nye arter, idet dels nedarvning, dels tilpasning øver en indflydelse. Men Darwin gør her også udtrykkeligt opmærksom på, at han har fundet udtrykket "survival of the fittest", der stammer fra Malthus (se ovenfor), i en bog med titlen *Principles of Biology* (1864) af den engelske filosof og sociolog Herbert Spencer. Derimod stammer udtrykket "the missing link", dvs. "det manglende led", fra *On the Origin of Species*, et udtryk, der henviser til den ikke fundne mellemform mellem aben og mennesket, som Darwin forudsætter har eksisteret.

Fra 1871 stammer Darwins andet hovedværk, *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, ligeledes oversat af Jacobsen med titlen *Menneskets Afstamning og Parringsvalget* i 1874-75. Det var især dette værk, i hvilket Darwin argumenterede for at mennesket er udviklet fra lavere dyr, der i samtiden vakte en storm af protester og skabte slagordet "abeteori".

At det var med Jacobsens – iøvrigt ret upræcise – oversættelser (se Steenstrup, 1892a:139), at Darwin blev introduceret i Danmark – hvis ikke endda i hele Skandinavien – er en myte, som kritikeren Georg Brandes (1842-1927) skabte som en del af propagandaen i forbindelse med naturalismens gennembrud, det såkaldte Moderne Gennembrud, i 1870'erne (se Steenstrup, 1892b:130-139), i hvilket Jacobsen var én af de ledende forfattere. Darwins tanker var kendt og diskuteret i faglige kredse allerede fra 1860ernes begyndelse. Straks efter udgivelsen af *On the Origin of Species* i 1859 blev der i *Tidsskrift for populære Fremstillinger i Naturvidenskaben* henvist til dette værk og i det første og de flg. hæfter tryktes i 1863 uddrag heraf sammen med en præsentation af bogen på ca. 100 sider. Allerede i 1862 indeholdt *Dagbladet* fire lange artikler om "Arternes Oprindelse, en ny naturhistorisk Theorie" og året efter, 29.5.1863, trykte dagbladet *Folkets Avis* en artikel om samme emne. I 1866 indeholdt *Nyt Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur* en artikel med titlen: "Naturvidenskabelige Genealogier, i Særdeleshed den Darwinske Theori" og året efter, i 1867, kunne man i fire numre af *Dansk Kirketidende* læse en artikel: "Mennesket og Aben eller den nymodens Materialisme" – her var vi så allerede inde i en diskussion om den såkaldte "abeteori"!

Ligeså vigtigt er det at nævne, at filosofen Rasmus Nielsen (1809-84) i sine filosofikum-forelæsninger ved Københavns Universitet, *Forelæsninger over filosofisk Propædeutik fra Universitetsaaret 1860-61*, allerede i 1862 ligeledes beskæftigede sig med Darwin, forelæsninger, hvor Jacobsen var blandt tilhørerne.

I litteraturen dukker Darwin op ligeledes i forbindelse med Jens Peter Jacobsen. I 1868 var denne begyndt at studere naturhistorie ved universitetet med botanik som speciale og da der i 1870 blev udsat en prisopgave, vandt han guldmedaljen med en afhandling om ferskvandsalger. Ud over oversættelserne af Darwins to hovedværker skrev Jacobsen i årene 1870-74 en række store, sagligt refererende artikler om Darwin i *Nyt dansk Maanedsskrift* med mange og lange citater. Sit personlige udbytte af Darwin-læsningen sammenfatter Jacobsen her således i februar 1871: "(...) vi bytte en vilkaarlig, overnaturlig personlig Styrelse med en klar Naturordning, og Hensynet til vore Følelser maa vige for Tilfredsstillelsen af høiere aandelige Fornødenheder" (*Nyt dansk Maanedsskrift*, 1871:419) – en klar accept af en i naturen indbygget lovmæssighed. At også følelserne må vige, som Jacobsen udtrykker det i citatet, forblev heldigvis kun en påstand.

Det er tydeligt, at Jacobsens debut, fortællingen *Mogens* (1872), er udsprunget af en lykkelig kombination af naturinteresse og digterisk inspiration, hvilket bliver tydeligt allerede i den smukke indledning:

Sommer var det, midt paa Dagen, i et Hjørne af Hegnet. Lige for stod der et gammelt Egetræ, om hvis Stamme man gjerne kunde sige, at den vred sig i Fortvivlelse over den Mangel paa Harmoni, der var mellem dens ganske ny, gulladne Løv og dens sorte og tykke, krogede Grene, som meest af Alting lignede grovt fortegnede gammelgothiske Arabesker. Bag ved Egen var der frodig Krat af Hassel med mørkt, glandsløst Løv, som var saa tæt, at man hverken saae Stammer eller Grene. Op over Hasselkrattet steg to ranke, glade Ahorntræer. (Jacobsen, 1927:123)

Og således skifter Jacobsens kamera til stadighed position og zoomer endelig ind på det nære:

Det var trykkende hedt, Luften flimrede af Varme, og saa var det saa stille; Bladene hang og sov paa Træerne, der var ikke Andet, der rørte sig, end Mariehønsene derhenne paa Nelderne og lidt vissent Løv, der laae i Græsset og krøllede sig sammen med smaa, pludselige Bevægelser, som om det krympede sig under Solens Straaler. Og saa Mennesket under Egen; han laae og gispede og saae veemodigt, hjælpeløst, op mod Himlen. (Jacobsen, 1927:124)

Her når vi så endelig frem til novellens titelperson, *Mogens*, der ligesom vokser frem af naturen på samme måde som Johannes V. Jensen i sin myte "Darwin og Fuglen" (se nedenfor), lader Darwin vokse frem af et træ. Mennesket er nu blevet en integreret del af naturen, mens der i den foregående romantik altid var en klar skelnen mellem menneske og natur! Men også gennem sin rent *iagttagende* naturbetragtning, ligeledes inspireret af Darwin, der står i klar modsætning til den romantiske *personificering* af naturen, sætter Jacobsen med sin novelle et afgørende skel i litteraturhistorien. Og de op-

trædende personer udstyres ofte med kendingsnavne, der minder om zoologiske artsbetegnelser, fx det netop citerede ”Mennesket under Egen” eller et andet sted i teksten, hvor Mogens blot omtales som ”Regnvejrsmanden”. Hos Jacobsen er personerne blot agerende instinktbestemte væsner og deres erotik ytrer sig ofte som et uvilkårligt parringsvalg.

Også i romanen *Fru Marie Grubbe* (1876) om en adelsdames ydre, sociale fald fra prinsesse til udslidt færgekone, er Jacobsens optagethed af Darwin tydeligt tilstede. Dette kommer især til udtryk i hans portræt af titelpersonen, Marie Grubbe, og her er det altid ét bestemt sted i romanen, der citeres, nemlig dér, hvor Jacobsen forklarer Mariers fascination af sin fordrukne mand, Søren Ladefoged, stinkende af tjære og hestegødning: ”(...) der var i denne Selvnedværdigelse en sælsom Nydelse, som halvt var i Slægt med grov Sandselighed, men ogsaa i Slægt med det, der regnes for det Ædleste og Bedste i Kvindens Natur. Men saadan var jo ogsaa det Ler blandet, af hvilket hun var skabt – ”(Jacobsen, 1924:286).

Denne passage er udgangspunktet for en fortolkning af Marie Grubbe som et menneske-dyr med dybe instinkter, der kan pege i to retninger. På den ene side et instinkt for at underkaste sig manden – et seksualinstinkt med masochistiske træk. På den anden side noget ædelt, det følelsesmæssigt forfinede i kvinden – moderinstinkt, kvindelig ophøjethed o.lign. Konflikten mellem disse to sider er blevet opfattet forskelligt. Vilhelm Andersen betragter Marie Grubbe som et hundyr. Jacobsen ”idealiserer nedefter, ned imod Menneskedyret, som Naturalismen i det hele har for Skik” (Ottosen, 1972:241), mens Sven Møller Kristensen mener, at Jacobsen lægger ”lige meget vægt på ’mennesket’ og på ’dyret’” (Ottosen, 1972:304). I forlængelse af især Vilhelm Andersens fortolkning forstås Marie Grubbe gerne som repræsentant for en naturalistisk – ofte uddybet som ”darwinistisk” – livsholdning, hvor man fæstner sig ved forestillingen om ”Dyret i Mennesket”: Marie som et udtryk for menneskenes kønsbestemte måde at være styret af naturlige, biologiske eller ”dyriske” drifter og instinkter.

Det er ganske tankevækkende, at dén udviklingsoptimisme, som Jacobsen som naturvidenskabsmand udtrykker i sine populærvidenskabelige artikler i *Nyt dansk Maanedsskrift* (1870-73), således kun har betinget gyldighed i denne roman og ellers overhovedet ikke har sat sig positive spor i det øvrige forfatterskab. Titelpersonens begejstrede tale i Jacobsens anden roman *Niels Lyhne* (1880) om menneskeåndens udvikling, der lader større videnskabelig erkendelse følges af større menneskelig lykke (Jacobsen, 1926:166f., 273ff.), bærer mere præg af romantikkens idealistiske filosofi end af Darwins teorier om ”survival of the fittest”. I øvrigt kommer Niels’ optimisme til at stå i en skærende og tragisk modsætning til hans livsforløb i romanen, der som bekendt ender med at Niels mister alt – ikke blot hustru og barn men også meningen med selve livet og kontinuiteten i sin egen naturalistisk-darwinistiske livsanskuelse.

Dette er en afgrundsdyb pessimisme, som man i tiden ellers kun finder hos Herman Bang. Hovedpersonen i hans roman *Haabløse Slægter* (1880), Bangs alter ego, William Høg, er ætling af en ældgammel men udlevet adelsslægt og håber at kunne gengive denne syge og svage slægt dens sundhed, men det viser sig, at han selv er et "sidste Skud" (Bang, 1912:137). Høgs drømme om en skuespillerkarriere lider skibbrud og han opgiver al tanke om normalt arbejde, ligger hele dagen henslængt på sofaen og keder sig. Også Høgs holdning til naturalismens videnskabelighed er præget af letargi og dekadence: "Han drog planløst og efter sin egen Mening interesseløs og halvsovende rundt i den moderne Videnskab. Men uden at han vidste det, standsede han snart her, snart dér, hvor han fandt noget, der gennem hans Døs talte ham til Undskyldning" (Bang, 1912:256). Også Darwin hører med til William Høgs lektur:

Han læste atter Darwin. Men han kom ikke igennem nogen af hans Bøger. Hans Interesse kunde ikke vækkes ved Videnskabsmandens samvittighedsfulde Undersøgelse, der standser ved hvert Skridt; han ønskede kun Resultaterne, som han vilde have i Vishedens Form eller rettere i det givnes Form, med Visheden tog han det endda ikke saa nøje. (Bang, 1912:256)

Det er klart, at ud fra sine forudsætninger, er det et helt bestemt aspekt af Darwinismen, der interesserer Høg såvel som Bang selv, og f.eks ikke slagordet "survival of the fittest": "William tog som de fleste Darwinismen praktisk, saå ikke stort andet end Arvelighedsloven og kaldte *det* Darwinisme; men for Loven om Arvelighed havde han ogsaa Brug. Den hørte med til Kloroformen ligesom Tilværelseskampen. Hypotesen pirrede ham: han begravede i den sig selv som et af de overvundne Individuer ..." (Bang, 1912:256).

Anderledes engageret i den naturvidenskabelige debat – Bang havde naturligvis som student stiftet bekendtskab med Darwin, men det var den nyere franske litteratur, der for alvor interesserede ham – er nobelpristageren Karl Gjellerup (1857-1919). Han begyndte sin karriere som glødende brandesianer og naturalist og havde oprindeligt planlagt at skrive en disputats om forholdet mellem digtning og filosofi i Platons dialoger. Grebet af en Darwin-feber besvarede han i stedet en prisopgave, udsat af Københavns Universitet, vandt guldmedaljen og udsendte i 1881 afhandlingen med titlen *Arvelighed og Moral*. Året efter, i 1882, hyldede Gjellerup så Darwin i anledning af dennes død i et pompøst, selvstændigt udgivet sørgedigt *Aander og Tider* med undertitlen: "Et Rekviem over Charles Darwin." Digtet indledes med flg. påkaldelse ved de såkaldte "Naturaander":

Død! død! har I Raabet fornummet!
 Aander i tusindvis, hør!
 Et Hjærte brast, der har rummet
 eder som ene før
 den evige Verden I fylder;
 det er ham, hvem I Freden skylder;
 kærlig og visdomsrig
 imellem det kæmpende Myller
 stifted han evig Forlig (...). (Gjellerup, 1882:9f.)

Den uforbeholdne men noget uklare hyldest – for hvad mener Gjellerup med ”det kæmpende Myller”? – er tydelig nok. Alligevel protesterede Georg Brandes i sin ellers velvillige anmeldelse: ”Der er noget stødende ved selve dette, at Aander synger i Kor over Darwin. Thi hvor Darwin er, er der ikke Aander (...)” (Stangerup, 1977:209). Brandes forudså åbenbart tydeligt Gjellerups senere betingelsesløse frafald fra al darwinisme og naturalisme.

Af næste generations digtere, 1890’ernes symbolister, der repræsenterede det såkaldte ”sjælelige gennembrud” i modsætning til brandesianismens ”moderne gennembrud”, er det helt klart, at den metafysiske digter Johannes Jørgensen (1866-1956), der oprindeligt studerede zoologi ved Københavns Universitet efter darwinistiske retningslinier, senere, som symbolismens teoretiker, fuldstændigt måtte afvise darwinismen. Men også selvste Georg Brandes vendte ryggen til sine tidligere teorier under indflydelse af Friedrich Nietzsches tanker om overmennesket, som den store idéfyldte personlighed, som skaberen og bæreren af vores kultur. Som Brandes selv med foragt udtrykte det i sin artikel ”Aristokratisk Radikalisme” fra 1889: hvad skal vi dog med ”visse Arvelighedsteorier, lidt Darwinisme, lidt Kvinde-Emancipation, lidt Lykkemoral, lidt Fritænkeri, lidt Kultus af Folket o.s.v.” (Brandes, 1889:612) – et citat som ukritiske Brandes-dyrkere nok burde skrive sig bag øret!

Georg Brandes’ omsving demonstreres til en vis grad i behandlingen af darwinismen som tema hos de to andre lyrikere fra 1890’erne: Viggo Stuckenberg (1863-1905) og Sophus Claussen (1865-1931). I Stuckenbergs ungdomsværk, fortællingen *Messias* (1889), skrevet mens forfatteren endnu følte sig om elev af Brandes, mobiliseres således Darwin i polemisk øjemed som farlig for rettroenheden. Dette sker i flg. snapshot af borgerskabets noget naive reaktion på darwinismens såkaldte ”abeteori”:

Og her, sagde [Klokke Jespersen, *SHR*] og tog et Kollegiehæfte. Naa, det er vel Forelæsninger, ja. Og – hvad er det, der staar dér paa den Bog? – om – om Arternes Oprindelse – om hvilke Arter? – hvad hedder den Mand? – staar der Darwin?
 – Ja! sagde Jansen [fortællingens helt Georg Jansen, *SHR*]; han *havde* rejst sig og var gaaet hen til Vinduet, da Onkelen begyndte paa Bøgerne.

– Darwin? – det forekommer mig, – Darwin? Klokker Jespersen kneb de vaade, graa Øjne sammen og saa ned mod Gulvet.
 – Darwin! sagde han saa og rettede dem pludselig mod Jansen.
 Darwin – er det ikke ham Gudsfor nægteren, – ham med Aberne?
 – Jo, – har du læst ham?
 – Nej, – nej, – Herren bevare mig! Tror du, jeg huser Vantroen i mine Stuer? – Det er da ikke din Bog, Georg?
 – Jo det er, Onkel!
 Der sad en Graaspurv paa Karmen uden for Vinduet; paa den stirrede Jansen af al Magt.
 – Din Bog – som du har købt; – Herregud, Georg, læser du saadanne Bøger?
 – Ja – naar jeg bliver træt af Juraen; naar jeg trænger til at hvile mig! sagde Jansen skødesløst, som talte de om, hvilken Tobak han røg. (Stuckenberg, 1889:67)

Sophus Claussen har et anderledes afslappet forhold til emnet – hos ham mærker man afstanden og den heraf manglende polemiske tone. I samlingen *Danske Vers* (1912) skriver Claussen således i digtet ”Perspektiver” flg. snarere spøgefulde linier med elegant rimbehandling og med en henvisning også til den engelske nationaløkonom Malthus fra hvem konceptet om ”survival of the fittest” stammer:

Blandt Lærdes Tidsler og Drømmeres Roser
 ned gennem Sprogenes Malmbrud af Gloser
 har jeg stræbt: for at sé med vort Samfunds Bevarelse
 de ældgamle Spørgsmaal i Fremtidsbesvarelse.

Hvordan vi os lemped i Sol og Polarvind,
 fra Dyr blev til Mænd, er forklaret af Darwin.
 Men Jorden, tror Malthus, kan ej give Høst til
 saa mange, som vi har Formerelseslyst til.

Hvis Malthus er trist, saa har Darwin forfriskende
 sagt: vi er langt ude Fætre med Fiskene,
 (hvorfor man endnu vil finde begravet
 dybt i os den Ibsenske ”Længsel mod Havet”.)

Naar Landjorden da bliver overbefolket,
 for dyr og for fin at bebo, har jeg tolket
 min Darwin som saa, at en Mand faar det lettere
 i Bølgernes Dyb blandt de slimede Fættre. (Claussen, 1912;103)

Derimod er vi igen tilbage hos Darwin og aberne i Jakob Knudsens (1858-1917) dobbeltroman *Gjæring-Afklaring* (1902), men her er det nok ganske bemærkelsesværdigt, at den lutheranske forfatters sympati helt klart ligger hos

Darwin og dennes udviklingslære. Dette bliver tydeligt i den flg. dialog mellem en vis onkel Jørgen og den vantro præst og darwinist Pastor Grabow. Denne spørger:

”Har De set de sidste to Hefter af Jacobsens Darwin-Oversættelse?”

”Jeg har ingen Hefter af Jacobsens Darwin-Oversættelse set, saa jeg har heller ikke set de to sidste,” svarede Onkel Jørgen i en Tone, der ligesom markerede den logiske Stringens af denne Sætning.

”Og har De set i ’Nyt dansk Maanedsskrift’, at flere højtstaaende, engelske Gejstlige har udtalt deres Tilslutning til Darwin med Hensyn til Skabelselslæren? – Ærkebispem af Canterbury har –”

”Har han slugt Abekattene?” spurgte Onkel Jørgen smilende.

”Han har anerkjendt Continuiteten i Naturen –

”Continuiteten det er Sammenhængen,” sagde Onkel Jørgen (...).

”Slægtssammenhængen. Saa at, ligesom Islænderne opregner og siger: Olaf, Ketils Søn, Regnars Søn, Høskulds Søn o.s.v. Haralds Søn Haarfagers, saadan skal vi for Fremtiden alle kunne ende vore Slægtregistre med at sige: Orangutang Søn den Haleløses. – Aa, lad os dog nu være Mennesker! lad os dog nu være Mennesker!”

Pastor Grabow stod og kradsede sin Pibe ud henne ved Tobaksbordet og smilede ganske lunt. Men han var saa rød i Tindingerne” (Knudsen, 1917:98-99).

Hertil svarer så Pastor Grabow – og med ham Jakob Knudsen: ”Som sagt, Ærkebispem af Canterbury har ikke fundet Anledning til at lave daarlige Vittigheder over Darwins Udviklingsstheorie; han ser tværtimod Skaberens Tanker skjønnere udtrykt derigjennem, end gjennem Fremstillingen i Genesis” (Knudsen, 1917:99).

Med Johannes V. Jensen (1873-1950) har vi ganske enkelt dansk litteraturs mest overbeviste darwinist. Allerede i debutromanen *Danskere* fra 1896 omtales Charles Darwin: „Siden Darwin har vi anlagt et nyt Synspunkt paa Livet“ (Jensen, 1896:90), udbryder bogens hovedperson Buris med begejstring, der er forfatterens egen. I Jensens næste roman, *Einar Elkær* (1898), diskuteres evolutionslæren ganske vist ikke direkte, men den accepteres alligevel som en videnskabelig kendsgerning. Men med Einar som sit talerør udtrykker Jensen også sin overbevisning om, at videnskaben ikke kan være sig selv nok. Udviklingslæren er således til for at bruges som det nødvendige grundlag for en livsforklaring. Det drejer sig om en forklaring, et livssyn, der ikke blot vender sig mod århundredskiftets dekadence og pessimisme, som Jensen hele sit liv søgte at komme fri af, men også mod en stivnet fortid. Dette sker gennem en – hos Jensen undertiden forceret – dyrkelse af det vitale, af livskraften.

Det er netop dette program, der er fundamentet for udviklingsoptimismen i romanrækken *Den lange Rejse*, som Jensen påbegyndte i 1908. Men både Darwin og evolutionslæren optræder allerede i fortællingen

”Wombwell” i samlingen *Nye Himmerlandshistorier* fra 1904 om det engelske menageri, der drager ned gennem det undrende Himmerland med alskens vilde og eksotiske dyr:

Darwin var jo saadan en stor og uskyldig Bondemand, der sluttede fra Katten til Tigreren og tilbage igen. Ganske som Erik Sørensen fra Kourum. Det er jo vor Missekat, sagde Erik, da han stod foran Tigerburet; men den har faaet Magt, den har haft det for godt. Samme Mand bemærkede om Elefanten at den var som en Slags stor Gris; det var Tapiren, der hjalp ham paa den Tanke” (Jensen, 1904:38).

Det er dog først i artikelsamlingen *Æstetik og Udvikling* (1923), med undertitlen „Efterskrift til Den lange Rejse“, at Jensen mere systematisk og teoretisk beskæftiger sig med udviklingslæren: „Overhovedet gælder det for Figurerne hele Vejen i *Den lange Rejse* at de kun i en vid Forstand gaar for Figurer, det var Tiden, Udviklingen, det kom mig an paa, Skikkelserne træder ind for Slægten, og har mere af Race end de har af Individ“ (Jensen, 1923:77) og ligeledes knyttes en forbindelseslinie fra darwinismen til Amerika: ”Ikke i Naturfølelse alene men med aktiv bevidst Tendens ytrer Amerikanerne sig som Darwinister, praktiske og handlekraftige som de er: er England Evolutionens Moderland, Tyskland det Sted hvor den er bleven flittigst bearbejdet, saa er Amerikanerne uden Tvivl de fremmeligste hvor det gælder at anvende den paa Tilværelsen” (ibidem:35).

Men inden efterkommerne af de jyske cimbrere, Himmerlands urbefolkning, har udviklet sig til emigranter og pionerer på de amerikanske prærier, skal de gennem en lang udvikling, Nemlig ”den lange rejse”. Denne begynder, da urbefolkningen i de jyske regnskove, da istiden bryder igennem, lærer sig ildens brug for at overleve, idet hovedpersonen, Fyr, stjæler ilden fra en vulkan – et typisk Jensen-eksempel på ”survival of the fittest”. Imidlertid overlever kun én af stammen, Dreng, der så at sige må genopdage ilden for at overleve med sin familie, hvilket han gør ved møjsommeligt at slå flint mod flint og derved fremkalder en gnist – igen ”survival of the fittest”: det er modgangen der fremkalder fremskridtet – og så fremdeles op gennem menneskehedens historie med skikkelserne Hvidbjørn og Nornegæst som mellemtrin frem til Christofer Columbus. Denne er hos Jensen rød-blond og af nordisk afstamning, en teori, som Jensen allerede lancerede i den tidlige Amerika-roman *Hjulet* fra 1905! I sin længsel mod nye horisonter drager Columbus vestpå – og opdager Amerika, der for Jensen er indbegrebet af handlekraft og fremdrift.

Det er også i *Æstetik og Udvikling*, at Jensen introducerer sin såkaldte graduslære om evolutionens *glidende* trin: „*Den lange Rejse* handler ikke eksklusivt om en Race, den handler om Udviklingstrin. Den ene Race er Udviklingstrinet af den anden“ (ibidem:121), en teori, som Jensen senere udbyggede i essaysamlingerne *Evolution og Moral* (1925), *Dyrenes*

Forvandling (1927) og *Aandens Stadier* (1928). Men allerede i romanen *Hjulet* (1905) er graduslæren den grundlæggende teori og et interview i *Studentersbladet* fra 1.2.1937 underspiller Jensen Faustmotivets betydning for sin sene roman *Dr. Renaults Fristelser* (1935) netop til fordel for graduslæren:

Det, Bogen handler om, er to Udviklingsstadier: Bavianen og det civiliserede Menneske. (...) Når jeg ganske rigtigt har beskæftiget mig med Faustproblemet i to Bøger, „Mad. D’Ora“ og „Dr. Renault“, er det, fordi jeg ikke i noget andet Digterværk er kommet så nær til det evolutionære Problem, der altid har interesseret mig: Mefisto med Hestefoden og det Individ, der forsøger at blive Menneske. (*Studentersbladet*, 1937)

Et sådant stadium er netop repræsenteret af „the missing link“, som Jensen mere generelt beskæftiger sig med i *Æstetik og Udvikling*:

Men i Kernen kommer Swift [i *Gullivers Travels*] sig selv uafvidende til at forudfatte Udviklingen, hans fantastiske Pamflet paa Menneskeheden, *Yahooen*, er jo saa at sige i Darwins Aand længe før Darwin, misantropisk kreeret som Umennesket, og dog et Trin Mennesket senere har kendtes ved, det der knytter os til Aben, vor Urhistorie, *the missing link*. (Jensen, 1923:43)

Samme sted henviser Jensen også direkte til sin dobbeltroman *Madame D’Ora* (1904), der foregår i New York, og *Hjulet*, der foregår i Chicago, og mere præcist til skurken i disse to bøger, Evanston-skikkelsen: „I disse to Bøger, der tilsammen burde hedde *The missing Link*, gaar Immoralisten igen i moderne Paaklædning, Overmennesket, i Virkelighed Bavianen“ (ibidem:126).

Allerede i kap. II af *Madame D’Ora* karakteriserer videnskabsmanden Edmund Hall, Leontine D’Oras elsker, fra hvem skurken Evanston vil stjæle en radium-opfindelse, denne som „en farlig Abe“ (Jensen, 1904:13) og foregriber hermed det videre handlingsforløb – således betegnes f.eks. Evanston i boksekampen i kap. XIV – forøvrigt den første skildring af en sådan i dansk litteratur – som „Orang-Utangen“ (ibidem:244).

Abemotivet introduceres igen i kap. IV i den næste roman *Hjulet* i forbindelse med helten, Lees, første møde med modstanderen Evanston og forbindes her med parasitmotivet: „[Evanston] bukkede (...) sit Hoved frem imod ham og saa’ ham stift ind i Øjnene – ganske med samme Blik som en Abe, der hugger fra en Kamerat og *stjæler Ejendomsretten* med“ (Jensen, 1905:100) og peger i samme kapitels afslutning med en koncis formulering af „survival of the fittest“-motivet frem mod handlingens videre forløb:

[Lees] Selvopholdelsesdrift rejste sig til Forsvar. Og jo mere han tog ind i sin Bevidsthed af Evanstons Fysiognomi, jo uadskilleligere følte han sig knyttet til ham i Lysten til at slaas. (...) Og hermed begyndte Kampen mellem to Mennesker,

to forskelligartede Nervesystemer, en Kamp der var ubønhørlig og kun kunde ende med en af Parternes Udryddelse, fordi den af den ene førtes blindt og med hele den elementære Appetits Styrke, og fordi det gjaldt Livet for den anden. (ibidem:101)

I et brev, skrevet 23.3.1904¹ til den nu glemte forfatter Aage Madelung, skriver Jensen om *Madame D'Ora*: ”Den fuldstændigt symbolske Romanhandling er da denne, at et ’Menneske’, der i Forhold til Nymennesket er et ’missing link’, et *Undermenneske* [dvs. Evanston], opdager denne, zoologisk set svage, Almægtige [dvs. videnskabsmanden Hall] (...) og beslutter at plyndre ham for hans Hjærne [dvs. Radiumopfindelsen]”.

Og i sin omtale af Evanston i forordet til sin dramatisering af *Madame D'Ora, Sangerinden* (1921), understreger Jensen, at denne „Massens Aand, Mefistofeles i Frakke, Religionsgrosserer og Biseksualist, Pøbelfyrste og Altings Fortærer“ (Jensen, 1921:11) snarere symboliserer et udviklingstrin, „the missing link“, end en individuel karakter. Jensen ønsker tydeligt at lade dobbeltromanen, og fremfor alt *Hjulet*, fremstå som en myte om menneskets evolution og om dets forskellige stadier i en darwinistisk udviklingskæde. Kun den stærkeste kan overleve, mens både neurasteniske drømmere som Edmund Hall og især udprægede undermennesker som Evanston må bukke under. Denne eksistenskamp er ikke blot symboliseret i enkeltpersoners undergang, men også i selve Chicagos kamp for at overleve en vældig strejke, der netop organiseres af Evanston: „[Lee] begreb, at den By der laa bag ham, havde hentet sin høje Kultur netop fra Kampen mod Vinterkulden og Mørket“ (Jensen, 1905:232-33).

Faktisk kan *Hjulet* ses som en forløber for dén fortælling, Lee i det næstsidste kapitel lover at ville skrive, hvilket dog ikke sker i bogstavelig forstand. Den bebudede fortsættelse af romanen blev først realiseret af Jensen selv – med romanrækken *Den lange Rejse*. Lees teorier om „Ariernes Urhjem“ (21), der udvikles med samme digteriske kraft som påstanden om Columbus’ nordiske afstamning, peger således direkte frem mod romanrækkens 1. bind *Bræen* (1908).

Johannes V. Jensens vekslende brug af betegnelserne „overmenneske“ og „undermenneske“ til at karakterisere det hensynsløse magtmenneske Evanston hænger sammen med hans eget begreb „den dårlige darwinisme“, der først blev lanceret i tidsskriftet *Forum* i 1922 (4-27). „Den dårlige darwinisme“ karakteriserer en misopfattelse af evolutionslæren, der førte til „Immoralismen som Begreb“ (Jensen, 1923:125), som Jensen fører tilbage til den tyske filosof Friedrich Nietzsche og dennes „brutale Illusion Overmennesket og ‘det blonde Bestie’” (ibidem:130) som evolutionens slutpunkt – dette „Bestie“ som fuldstændigt svarer til Jensens „Bavian“ (fra romanerne *Madame D'Ora*

¹ I Det kongelige Bibliotek: NKS 2418,I.2.

og *Hjulet*) eller som formuleret af Otto Gelsted: „Evanston repræsenterer den Misforstaaelse, at Darwins Lære skulde indeholde en Opfordring til raa Vold og til at slippe alle atavistiske Instinkter løs, han er Nietzsches blonde Bestie fortolket ikke som Over- men som Undermenneske“ (Gelsted, 1938:69).

I en artikel fra 26.11.1919 i *Berlingske Tidende* gentager Jensen sin afvisning af „den dårlige darwinisme“: „Af den raa, saakaldte Darwinisme har Verden haft nok; 'Den lange Rejse' forfølger, hvad Menneskeheden har baaret med sig af Snilde og Udvidetrang“; og i et interview sammensteds 15.9.1938 gentager Jensen, at denne romanserie „er en haardnakket fastholdt Protest mod Nietzsches Teori om Brutalitetsens Vej til Udviklingen, den, der gaar gennem Voldshandlinger, Krig, til Magtbrynde“.

I sine ungdomsromaner var Jensen selv påvirket af Nietzsche og især dennes antikristne filosofi, og Nietzsches overmennesketeorier kan stadigvæk spores i modstillingen i *Den lange Rejse* af Fyr, Dreng, Hvidbjørn og Columbus og den uforstående, primitive hob, ligesom også Edmund Hall i *Madame D'Ora* flere steder er portrætteret som undtagelsesmennesket hævet f. eks. over de plebejiske deltagere i de spiritistiske seancer, der her finder sted: „De er taabelige og overtroiske, deres Hjærneceller ligger endnu fladt sammen som Pengestabler, de har ingenting givet“ (Jensen, 1904:211). Alligevel, omend kun vagt, vendte Jensen sig allerede i rejsebogen *Intermezzo* (1899) „mod Evolutionsspøgelset“ (Jensen, 1923:126) og i dobbeltromanen fra 1904-05, hvor Evanston netop betegnes som „Bavianen“, distancerer Jensen sig entydigt fra Nietzsches „overmenneske“: ”De to pseudo-amerikanske Pseudo-Romaner *Madame D'Ora* og *Hjulet* indeholder en Kommentar til Tidsaanden, med Nietzsche og de Forvildelser der knytter sig til hans Moral og hans Skole klædt om i Romanfigurer” (op.cit. 125).

Jensens essaysamlinger, i hvilke han diskuterer Darwin og udviklingslæren, blev alle udgivet i 1920'erne midt under det, der i litteraturhistorien betegnes som ”livsanskuelsesdebatten”, hovedsaglig en debat mellem to standpunkter: et biologisk-materialistisk, bl.a. repræsenteret af netop Jensen og iøvrigt også af de kulturradikale, og et religiøst, repræsenteret bl.a. af digteren Helge Rode (1870-1937) – men iøvrigt flød det med diskussioner og meninger af enhver art.

Til denne debat, der endnu engang udtrykker den evig-aktuelle strid mellem tro og viden, idealisme og materialisme, bidrog Rode med en række prosabøger, der bestod af artikler først og fremmest trykt i *Berlingske Aftenavis*. Hovedmodstanderne er Georg Brandes, der først døde i 1927, og ikke mindst Johannes V. Jensen. Rode er klar over Brandes' store indsats som kritiker, men angriber hans manglende forståelse for den metafysiske dimension og hans brutale forfølgelse af sine anderledes tænkende modstandere.

Også over for Jensen føler Rode både beundring og modvilje. Han sætter denne højt som digter, men afviser hans biologiske livssyn og udviklingsoptimisme på darwinistisk grundlag. I bindet *Regenerationen i vort Aandsliv* (1923) findes en anmeldelse af *Den lange Rejses* fem første bind. Jensens naturskildringer roses til skyerne, men Rode savner en samlende tanke, der kan bære værket. Tværtimod taber den – ifølge Rode – sin idé undervejs: nemlig at udviklingen stadig skulle gå *fremad* mod nye tekniske erobringer. Hvorfor er Jensen nødt til at slutte bindet *Christofer Columbus* (1921) med den kosmiske myte "Ave Stella", en hyldest til en madonna-agtig skikkelse, der ifølge Jensen bøjer sig beskyttende over den *vildfarne* jord? spørger Rode. Hvorfor så overhovedet holde fast ved Darwins udviklingslære, som gør "Skabelsens store Bog til et Høkerregnskab, hvor Enøre paa Enøre, møjsommeligt sammenstablede udgør Livets hele Rigdom" (Rode, 1923:129)?

Ganske vist opdeler Jensen udviklingslæren i en *god* darwinisme, der viser menneskehedens sammenhæng med alt levende, og en *dårlig* darwinisme, der fører til herremoral (se ovenfor). Men, spørger Rode skarp-sindigt: Hvor kommer moralen overhovedet fra, når det er den stærkeres ret – grundet i begrebet "survival of the fittest" – der driver udviklingen? Nej, fastslår Rode: "Udviklingslæren (...) er bleven Johannes V, Jensens onde Aand. Alt, hvad der lever, lyser, straal og varmer i hans Digtning, har intet med den at gøre" (Rode, 1923:156). Og Rodes bog *Regenerationen i vort Aandsliv* slutter med flg. proklamation: "Den Darwinistiske Tankes endelige Fald vil da betyde en lykkelig Begivenhed i Aandslivet" (ibidem:170)!

En direkte polemik udspandt sig dog ikke mellem Rode og Johannes V. Jensen. Langt snarere ærgrede Jensen sig over en negativ anmeldelse af *Den lange Rejses* sjette og sidst udkomne bind, *Cimbrernes Tog*, i *Politiken* 25.10.1922 skrevet af kritikeren Henning Kehler. Denne anmeldelse havde som resultat, at Jensen opsagde sit mangeårige medarbejderskab ved *Politiken* (og i stedet offentliggjorde sine mange kronikker i *Berlingske Tidende* og *Social-Demokraten*) og først igen i 1926 vendte tilbage til *Politiken*.

Derimod videreførte Rode med stor oplagthed debatten. I bogen *Pladsen med de grønne Træer* (1924), der hurtigt udkom i seks oplag, behandler han den "højere erkendelse" i modsætning til den forstandsdyrkende udviklingstro og spørger drillende, at når darwinisterne nu engang ser hestehovens forvandling fra fem tæer til én hov, som et trin fremad i evolutionen, kan det så virkeligt ses som et fremskridt, når mennesker som højere art har *bevaret* de fem tæer?

Nok mere alvorlig ment er flg. angreb:

Hvis man ærligt afvejer det frie Aandslivs Indflydelse den Dag idag, og samler i den ene Vægtskaal hele Tyngden af ædelt og godt i Kunst og Videnskab og i den anden hele Tyngden af den industrialiserede Litteratur, Film, Teater-

fabrikksprodukter, Sensationsjournalistik og dertil populariseret Darwinisme samt „Abeteori“, saa frygter jeg, at Værdien vipper i Vejret og at de frie Aandsvirksomheders Slutresultat ikke er Oplysning og Forædling, men Forfladelse, Fordummelse og Forraaelse af den store Almenhed. (Rode, 1924:66-67).

Andre, men ikke Jensen, tog bolden op, blandt dem Glyptotekets daværende direktør, kunsthistorikeren og arkæologen Frederik Poulsen (1876-1950), der i en artikel i tidsskriftet *Tilskueren* (februar 1925) anbefalede Rode at lære tankemæssig klarhed af videnskaben. Selvfølgelig kan der også noteres tilbageskridt, mener Poulsen, og derfor kan man også ad fornuftens vej forklare Helge Rodes fjollerier om hestens fem tæer som tilpasning til forskellige tiders behov.

Langt hårdere i sin polemik er den klassiske filolog, senere socialdemokratisk minister og overbeviste marxist Hartvig Frisch (1893-1950). I slutningen af februar 1925 bad han i en kronik i *Social-Demokraten*, ”Ignoranten” Rode om at nøjes med at udtale sig på egne og ikke på videnskabens vegne. Havde hans foragt for videnskaben været dominerende i de tidligere århundreder, så havde nemlig menneskene stadig siddet i jordhuler i stedet for, at Rode nu kan spise blødkogte æg til sin frokost og varme bænke på Frederiksberg Runddel!

Debatten, der viser, at Darwins teorier ikke mindst i *Om Arternes Oprindelse* fra 1857 stadigvæk kunne give anledning til hidsige debatter mellem naturvidenskabsmænd og humanister, skal ikke fortsat referes, selvom Rode vendte tilbage med en påstand om udviklingslærens fallit i bogen *Den sjette Dag* (1927), der sætter Biblens skabelsesberetning netop *over* evolutions-teoriene – Rode foretrækker vækst gennem forvandling i stedet for udvikling – men på dét tidspunkt var livsanskuesesdebatten alligevel ved at ebbe ud. Ikke desto mindre skal Helge Rode have det sidste ord med et citat fra endnu en debatbog med den karakteristiske titel, *Det sjælelige Gennembrud* (1928), hvor Johannes V. Jensen igen dukker op:

Det er mit Indtryk, at Johannes V. Jensen egentlig spilder en Del af sin kostbare Tid med Spekulationer over, hvordan dit og dat er foregaaet i Menneskets Udvikling. Er der vundet noget ved hans Paastand, at det er Skovbrandene, der har lært os at spise Kød? Hvem kan vide noget om det, indlysende forekommer det ikke. Jensen siger, at de halvforkullede Dyrerester lugtede godt og gav Appetit. Ja, lugter halvforkullede Dyrerester nu egentlig godt? Faa Digtere har vist talt mere om Udviklingslæren end han; han har altid travlt med et eller andet Udviklingsfænomen, hvad enten det nu er „the missing link“, han ser Spor af i Bjørnson, eller Neanderthal-Mennesket han genkender i H.C. Andersen. (Rode, 1928:159).

Disse to sammenligninger, som Jensen faktisk har foretaget i nogle artikler, der er optrykt i samlingerne *Form og Sjæl* (1931, 139) og *Aandens Spor* (1962, 264ff.), og som involverer henholdsvis en stor norsk og en stor dansk forfatterpersonlighed, viser, at Rode *ikke* helt havde uret i sin opfattelse af, at Jensen var betydeligt større som digter end som videnskabsmand!

Og dette demonstreres netop i to relevante digteriske tekster af Jensen, mindre i det retoriske digt "Charles Darwin" i samlingen *Verdens Lys* fra 1926 end i den prægtige myte "Darwin og Fuglen" fra 1908. Over for denne upoetiske strofe fra digtet

Men Følsomhed Forskeren [dvs. Darwin, *SHR*] boed i Bryst.
 Det mindste Kræ stod hans Hjerte nær.
 Naturens aabne Bog var hans Lyst.
 Han havde Dyrenes Verden kær.
 Mennesket følte sig før uden Mage;
 han skrued det til sit Ophav tilbage. (Jensen, 1926:91).

bør stilles flg. citat fra myten "Darwin og Fuglen", hvor Jensen ligesom lader Darwins ansigt mirakuløst vokse frem af naturen:

Ude i en Skov var det, (...) en tidlig Foraarsdag med Skovbunden hvid af Anemoner og nysudsprunget Løv paa Bøgene. (...) Og der er en frodig Hasselbusk, paa hvis nye Løv og saftfulde trinde Skud man kan se, hvor Mulden er lun, og hvor Solen varmer Luften, der dirrer mellem de fugtige Blade. Først ser jeg ikke Andet end denne Samdrægtighed af Farver, Løvet der gror og Himlens og Solens Bad af Lys og Blaahed, hvor der dyber sig saa vaarligt.

Men da skelner jeg noget som et Ansigt ved en svær gammel Bøgestamme halvt skjult af en spæd Løvkvist, som er spiret ud langt nede paa den tykke Stamme. Det er Darwin. ( ) Kun naar man véd det ser man de kendte hæderfulde Træk der i Skoven. Saa et med Naturen er den gamle Mand, saa skjult gaar han i sit Livs Vinter midt ind i Foraaret. (Jensen, 1908:11-12)

I den senere dansk litteratur er Darwin og evolutionslæren som tema kun sporadisk at finde, således kendes ingen hyldestdigte til Darwin. Men der er naturligvis en række forfattere, der med føje kan betragtes som darwinister eller i hvert fald har været påvirket i deres digtning af evolutionslæren. Nævnes kan således Carl Ewalds (1856-1908) mange naturhistoriske eventyr i darwinistisk ånd, hvoraf der fra 1882 og frem til to år efter hans død udkom ialt 20 hæfter. Allerede i det første hæfte, *Æventyr*, forkyndes Darwins læresætning om "kampen for tilværelsen" som meningen med det hele. Det er simpelthen konkurrencen, der ifølge Ewald regerer verden, hvor den ene æder den anden.

Endvidere kan Thøger Larsens (1875-1928) forfatterskab nævnes, der er naturalistisk og vel ogsaa darwinistisk ligesom Johannes V. Jensens; iøvrigt var Jensen hans store læremester: ”Jeg er egentlig som født med Darwins Theorier i Blodet”, skrev Thøger Larsen i et brev 1.3.1899 (efter Brodersen, 1942:132).

Endeligt kan der ogsaa peges på Jeppe Aakjærs utopiske bondeskildringer *Arbejdets Glæde* (1914) og *Hvor der er gjærende Kræfter* (1916); begge bøger er nemlig gennemtrængt af samme evolutionsoptimisme, som Johannes V. Jensens *Den lange Rejse*.

Af yngre forfattere med Darwin-relevans kan Peter Høeg (f. 1957) nævnes og dennes roman fra 1996 med titel *Kvinden og aben*, der handler om kontrasten: natur-kultur. Den indledende sætning: ”En abe nærmede sig London” (Høeg, 1996:7) er flot og fanger, da den er grotesk, straks læserens opmærksomhed. Romanen handler om denne abe ved navn Erasmus. Den eller han smugles til England af en storvildtjæger, men erobrer selv roret på smuglerskibet og gør sin entré i The Royal English Yacht Club i London. Her møder Erasmus den danske Madelene, f. Mortensen, der er nygift med chefen for et zoologisk forskningsinstitut, ved navn Adam Burden – man bedes bemærke for- og efternavn. Denne Adam, en magtbegærlig naturvidenskabsmand, står umiddelbart foran udnævnelsen til direktør for verdens største zoologiske have, beliggende i Londons Regent Park, men mangler blot endnu nogle videnskabelige fjer i hatten.

Da aben, Erasmus, nu kommer i hans magt, skal denne være midlet til målet gennem en række eksperimenter. Men mødet mellem aben og Madelene gør denne til et nyt og bedre menneske – ogsaa en slags evolution – og den iøvrigt stærkt alkoholiserede societydame sætter nu alt ind på at redde Erasmus. Sammen flygter de, kvinden og aben, væk fra civilisationen, og det viser sig, at Erasmus slet ikke er nogen almindelig chimpanse, men et højtudviklet væsen, måske endda et slags menneske, som verden ikke har kendt, og som oven i købet kan sige ord på dansk (!). Erasmus befinder sig faktisk på et mellemstadie mellem menneske og dyr og befinder sig således et eller andet højere sted i Johannes V. Jensens gradussystem. Madelens skurkagtige mand, Adam, derimod – hans navn alluderer naturligvis til biblens første menneske – viser sig slet ikke at være et sandt og nobelt menneske, men agerer snarere som en – ligeledes jensensk – ”missing link”.

Literaturhistorikeren Peter Høeg kender sin Darwin og har helt sikkert ogsaa læst Johannes V. Jensen – og hermed er ringen sluttet. Charles Darwin *findes* i den danske litteratur, men man skal – bortset fra Jacobsens og Jensens forfatterskaber – lede længe; det er dog en anstrengelse, der lønner sig.

LITTERATURLISTE

- Bang, H. (1912). *Værker i Mindeudgave*, bd.3. København: Gyldendal.
- Brandes, G. (1889). Aristokratisk Radikalisme, i: *Tilskueren*, august 1889, 565-613.
- Brodersen, Chr. N. (1942). *Thøger Larsen. En Monografi*, bd.1. København: Gyldendal.
- Claussen, S. (1912). *Danske Vers*. København. Gyldendal.
- Frisch, H. (1925). *Social-Demokraten* (28.02.).
- Gelsted, O. (1938). *Johannes V. Jensen. Kurven i hans Udvikling*. København: Arthur Jensens Forlag.
- Gjellerup, K. (1882). *Aander og Tider*. København: Andr. Schou.
- Høeg, P. (1996). *Kvinden og aben*. København: Munksgaard/Rosinante.
- Jacobsen, J.P. (1924-29). *Samlede Værker 1-5*. København: Gyldendal/Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Jensen, J.V. (1896). *Danskere*. Gyldendal.
- Jensen, J.V. (1904). *Madame D'Ora*. København.
- Jensen, J.V. (1905). *Hjulet*. København.
- Jensen, J.V. (1908). *Bræen*. København. Gyldendal.
- Jensen, J.V. (1921). *Sangerinden. "Madame D'Ora"*. København.
- Jensen, J.V. (1923). *Æstetik og Udvikling*. København: Gyldendal.
- Jensen, J.V. (1926). *Verdens Lys*. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. København.
- Knudsen, J. (1917). *Romaner og Fortællinger*, bd.2. København. Gyldendal.
- Nyt dansk Maanedsskrift*. (1871).
- Ottosen, J. (red.). (1972). *Omkring Fru Marie Grubbe*. København: Hans Reitzel.
- Rode, H. (1923). *Regenerationen i vort Aandsliv*. København: Gyldendal.
- Rode, H. (1924). *Pladsen med de grønne Træer*. København: Gyldendal.
- Rode, H. (1928). *Det sjælelige Gennembrud*. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. København.
- Stangerup, H., Billeskov Jansen, F.J. (1977). *Dansk litteraturhistorie*, bd.4. København. Politikens Forlag.
- Steenstrup, J. (1892a). Anvendt Darwinisme. *Fra Fortid og Nutid*. København.
- Steenstrup, J. (1892b). Darwinismen i Danmark eller det mærkværdige Aar. *Fra Fortid og Nutid*. København.
- Stuckenberg, V. (1889). *Messias*. København: Gyldendal.

Sven Hakon Rossel

Universität Wien
 Universitätsring 1, A-1010 Wien
 Austria

sven.hakon.rossel@univie.ac.at

